

Бондар О. О.,

Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського, м. Вінниця

ВИЯВ ЛІНГВАЛЬНОЇ ПРИРОДИ СИНТЕТИЗМУ В СФЕРІ ПРИСУДКОВИХ СТРУКТУР

Статтю присвячено аналізу основних поглядів на лінгвістичну природу й функціональні особливості простих присудків, подана їхня типологія за структурою залежно від способу їх морфологічного вираження.

Ключові слова: *присудок, простий присудок, синтетизм, лінгвістична природа.*

The article is devoted to the analysis of the main points of view on the linguistic nature and functional peculiarities of the simple predicate. The article gives their typology by the structure depending on their morphological expression.

Key word: *predicate, the simple predicate, syntetizm, the linguistic nature.*

Речення загалом, і його формально-граматичні компоненти зокрема, посідають центральне місце в синтаксичній системі української мови. Традиційне визначення членів речення ґрунтується на одночасному врахуванні їхніх формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак. Актуальність дослідження зумовлене тим, що сучасна граматична теорія потребує ретельного аналізу синтаксичних одиниць із урахуванням їхніх формальних, семантичних і функціональних ознак.

М. В. Ломоносов, О. Х. Востоков, Ф. І. Буслаєв, О. О. Потєбня, О. О. Шахматов та інші розробили граматичну теорію простого присудка. Вже у другій половині XIX ст. на початку XX ст. були сформульовані традиційні поняття і терміни, що лежать в основі сучасних інтерпретацій простих присудків. Сучасне тлумачення синтаксичного синтетизму присудкових сполук знайшло відображення у теорії простих присудків і "виявляється у вираженні члена речення однією словоформою, тобто за відсутності в ньому службових або напівслужбових слів" [13, с. 551]. До диференційних формальних ознак присудка належать його морфологічна природа і спосіб вираження модально-часових значень [15, с. 74]. Більшість сучасних науковців залежно від способу вираження (І. Р. Вихованець, К. М. Плисько, М. Т. Чемерисов, Н. Ф. Венжинович) поділяють присудки на прості, подвійні і складені. Ф. І. Буслаєв, В. А. Белашапкова, І. П. Распопов, С. В. Шевчук не виділяють подвійні присудкової сполуки [12, с. 420], [8, с. 208], [14, с. 619]. О. О. Шахматов під терміном "подвійні присудки" розумів такі присудки, які ми тепер виокремлюємо як складені. В. В. Бабайцева, Ф. К. Гужва виділяють також складні присудкові структури, які деякі синтаксисти (Н. Л. Іваницька, К. Ф. Шульжук) кваліфікують, як трьохелементні (трикомпонентні) [1, с. 79], [15, с. 73].

© Бондар О. О., 2010

М. У. Каранська поділяє присудки на дієслівні (прості дієслівні, складені дієслівні, фразеологічні дієслівні, парні дієслівні, нульові буттєві й присудки у формі сталого дієслівного словосполучення) та іменні складені (іменникові, прикметникові, займенникові, числівникові та дієприкметникові) [6, с. 24]. Ми аналізуємо прості присудки залежно від вираження їхньої модально-часової категорійності [3, с. 68], і поділяємо думку І. Р. Вихованця, виокремлюючи серед розмаїття присудкових структур прості, складені і подвійні (складні) присудки.

Мета статті полягає у з'ясуванні лінгвальної природи синтетизму в сфері присудкових структур залежно від способу їх морфологічного вираження. **Об'єктом** дослідження є просте двоскладне речення з простим присудком. Основним **джерелом** фактичного матеріалу стали художні твори В. Нестайка, І. Нечуя-Левицького, П. Загребельного, Л. Глібова, С. Васильченка, О. Кобилянської, М. Старицького, М. Стельмаха, Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Кочерги та ін., статті з газет "Голос України", "Молода Україна", "Літературна Україна" та книги В. М. Галузку, О. Білецького та Л. Большова (усього проаналізовано близько 1000 присудкових сполук).

Прості присудки є типовими формами простого двоскладного речення і складаються з одного елемента: відмінюваної форми дієслова або її замітника (інфінітива, вигукової усіченої незмінної форми дієслова, звуконаслідувального вигуку, спонукальної частки-вигука) [6, с. 28]. У залежності від морфологічного вираження прості присудки поділяються на прості дієслівні присудки, вигуково-дієслівні, інфінітивні [10, с. 155], [12, с. 420].

Дієслівний простий присудок – найбільш типова форма присудка двоскладного речення – виражається формами теперішнього, минулого чи майбутнього часу в дійсному та у формах наказового й умовного способів [13, с. 494]: *Оминувши міст через річку, Богдан повертає не на свою, а на Яринину вулицю* (М. Стельмах); *А на краю хутора, од степу, спочивав у снігах своєї хати старий дід* (С. Васильченко); *Він уже не вернеться до вас!* (О. Кобилянська); *Ми б радо прийняли таких воїнів!* (П. Загребельний). Вигуково-дієслівний присудок компонують вигуково-дієслівні форма типу *хан, скік, стук*, які в тексті передають значення минулого часу доконаного виду з відтінком інтенсивності дії [2, с. 123] *А чоловік з мітлою все шарк, шарк!* (Літературна Україна, 24.12.05). *Аж двері рип у хату із сіней* (Л. Глібов).

Аналізуючи двоскладне речення з присудком у формі наказового способу, варто звернути уваги на те, що в українському мовознавстві панує думка, згідно з якою кличний відмінок не може бути членом речення. Проте І. Р. Вихованець обґрунтовує необхідність класифікації іменника у кличній формі як підмета, зважаючи на двобічний предикатив-

ний зв'язок із присудком та "поширене вузьке його розуміння як елемента з семантико-синтаксичною функцією суб'єкта" [3, с. 66] Тому речення типу *Мамо, не ховай свої вушка! Ти ж хочеш бути молодію!* (Голос України, 06.07.05); *Тепер, Федоре-небоже, укрій собі гріночку хліба, але тоненьку, панську* (В. Стефаник) кваліфікуємо як двоскладні. Присудок, виражений дієсловом у формі наказового способу, – зазвичай присудок, який має значення пом'якшеного прохання, поради, повчання і вимовляється часто з інтонацією прохання, особливо, коли у реченні присутнє звертання: *Господи, змилосердия над ним!* (О. Кобилянська); *Скажи ж мені це, крамарю турецький!* (І. Кочерга); *Візьми, Мелашко, паляницю батькові і дітям гостинці!* (І. Нечуй-Левицький).

Досліджуваний матеріал засвідчує, що найбільшу регулярність уживання виявляє простий дієслівний присудок, засобом вираження якого слугує дієслово у формі минулого часу на позначення: а) однократної дії, що відбулася до моменту мовлення: *Залізо палуби вогнем опекло їй босі ноги* (О. Гончар); *І, відіткнувши свою порохівницю, він випустив на стіл перед паном сентатором суботівського цвіркунчика нещасного* (П. Загребельний);

б) багатократної регулярної дії (за наявності суфікса -ав): *Завжди стомлений, голодний герой помалу прибував у призначене місце в основному під вечір* (Літературна Україна, 29.12.05); *Та й він, правду кажучи, частенько попивав* (Літературна Україна, 17.12.05.);

г) дії, яка була почата, але припинена або не дала бажаного результату. Такий присудок компонує дієслово у формі минулого часу та частка було: *Було заспіває мій Микола в церкві...* (І. Нечуй-Левицький); *Дідусь було обізветься, але так тихо, так журно!* (Літературна Україна, 29.12.05); *Я було йому і слово дала...А тепер мені його тільки жалко* (М. Старицький);

д) тривалої дії в минулому: *Собака мовчки бігла своєю дорогою* (С. Васильченко); *За селом неждано із витків метелиці до Ярини долітала безжурна музика* (М. Старицький);

У текстах художнього стилю дія в минулому може виражатися у формі давноминулого часу (з часткою бути, узгодженою з підметом-іменником та підметом-займенником, або деформованою часткою було) на позначення відтінку нерегулярності: *Я навіть на одчитування мерців ходила була з татом* (М. Старицький); *Було тужить та в'ється в яру дівочий спів* (С. Васильченко).

Часто вживаним є присудок, виражений дієсловом у формі теперішнього часу, що позначає:

а) дію, яка збігається з моментом мовлення: *Я тут і сам собі перечу!* (Літературна Україна, 20.06.05); *Багато з квартир Луганська і зараз залишаються без води* (Голос України, 20.06.05); *Смутний і невеселий, надувшись, як той індик перед індичками, хваброї Конотопської сотні пан*

сотник, Микита Уласович Забрюха, іде до козотопського ставка (Г. Квітка-Основяненко);

б) постійну властивість предмета: *Досить часто навчальні завдання формулюються педагогами в дуже загальному вигляді* (В.М. Галузяк та ін.); *І це його бажання звучить як заповіт* (Літературна Україна, 10.11.05); *Через усе село тяглася широка вулиця трохи не до самого Акермана* (І. Нечуй-Левицький).

Присудок також виражається дієсловом у формі майбутнього часу (простого або складного): *З вітрильцем ми швидко до нього добіжимо!* (О. Гончар); *Захищене рідне слово віддячить Україні й усім нам сторичею!* (Літературна Україна, 22.12.05); *Росію і Україну вони будуть розглядати як стратегічних партнерів* (Голос України, 10.11.05). Характерним для наукового і художнього стилів є часові заміни (дієслово у формі одного часу вживається на позначення іншого часу):

а) дія, що запланована і відбудеться в найближчому майбутньому, передається формою дієслова теперішнього часу: *Ще один такий ми стрибок очікуємо вже завтра* (Україна молода, 05.01.10). *Уже менше ніж за три доби, в ніч із 12 на 13 лютого за київським часом, у Ванкувері починається церемонія відкриття XXI зимових Олімпійських ігор* (Україна молода, 10.02.10);

б) дія, що відбулася в минулому, але є актуальною і в наш час: *До того ж у 1847 році Шевченко критично переоцінює своє ставлення до українських класиків* (О. Білецький);

в) дія, що відбулася несподівано в минулому, а передається дієслівною формою майбутнього часу в поєднанні з підсилювальною часткою як (як не) *А Пташка як пустить прямо мені в обличчя холодний струмінь води!* (Голос України, 06.07.05); *А вона як защебече коло мене!* (Голос України, 06.07.05).

Присудок, виражений дієсловом у формі умовного способу, має умовне значення або ж означає бажану дію: *Та я оддав би за ті очі всі розкоші, всі утіхи на світі!* (М. Старицький); *Це зробив би на моєму місці кожен дослідник* (Л. Большаков); *Та й депутати принаймні стільки всього б не заковтнули!* (Літературна Україна, 22.12.05). Часто такі присудки виражають пораду або прохання, наприклад: *А ви б про людей частіше думали!* (Голос України, 06.07.05).

Суперечною можна вважати синтаксичну природу дієслів умовного, наказового і дійсного способів, які можуть набувати непрямих, “транспонованих” значень [10, с. 155]. Наприклад, умовний спосіб може вживатися у значенні негативного побажання або мати відтінок суму від дії, яка не відбулася в минулому. Присудкова сполука утворюється за допомогою часток *хай, нехай, бодай* вжитих із дієсловами у формі минулого часу: *Нехай би доїжджачого свого він женив він хоч і на своїй сестрі!* (І.

Карпенко-Карий); *Хай би пан Хмельницький не чіпав королівської корогви!* (П. Загребельний); *Як в буцегарні темно! Бодай би там осліпнув, княже тьми!* (І. Кочерга). Можливе вживання одних часових форм на позначення інших (теперішнього і майбутнього замість минулого часу), що увиразнює повідомлюване, додає йому відтінку напруженості: *Уже й Віталій, і Тоня не зводять з судна очей* (О. Гончар); *Вона витирає очі краєчком своєї хустини* (М. Стельмах); *Він ще довго ходитиме навколо своєї хати, не наважуючись зайти* (Україна молода, 10.02.09).

Часто простий присудок, виражений дієсловом наказового способу ускладнюють частками *хай* (*нехай*), *да*. Частки *хай*, *нехай* слугують засобом вираження побажання, прохання: *Тож побажаємо талановитій дівчині успіху! Нехай Майя обов'язково підкорить зоряний небокрай!* (Голос України, 12.07.05). Частка *да* частіше вживається в урочистих закликах, наприклад: *Да славиться ім'я його!* (Голос України, 11.10.05).

Простий присудок, виражений інфінітивом, може передавати значення:

а) тривалої дії, яка раптово почалась у минулому. Такий присудок синонімічний із присудком зі значенням початку дії. Його значення нерідко підсилюють частки *ну*, *давай*: *А він давай репетував на всю вулицю!* (Голос України, 06.11.05.); *Тільки що Мотря замахнулась віхтем, за вербами заторохтів кінський візок. Мотря ну прибирає глиняники!* (І. Нечуй-Левицький);

б) дії, не обмеженої рамками часу: *І підтверджувати це – створювати нескінченні списки імен найталановитіших українців* (Літературна Україна, 08.12.05); *Жити майбутнім – жити авансом* (Літературна Україна, 08.12.05).

Прості дієслівні присудки можуть бути ускладнені різними частками, як-от: *взьмеш та й, знай (знай собі), геть*, які надають присудку різні модальні та експресивні відтінки та увиразнюють значення дії, виконуваної у своїх інтересах: *Ну, коли та сліпить, то що ж казати! Наша панна геть і очі вийме!* (М. Старицький); *Я візьму цього віхтя та й обмажу тобі голову!* (І. Нечуй-Левицький); *А наш тато знай собі оре свій клаптик поля* (Літературна Україна, 29.12.06). Ті ж відтінки можуть надавати і повторювані дієслова-присудки або синонімічні присудкові сполуки, за допомогою чого створюється враження динамічності й напруги, забезпечується яскрава емоційність: *Подивись, мій голубе, подивись на мене!* (Т. Шевченко); *Реве, свище завірюха у лісі у тому* (Т. Шевченко).

Отже, прості дієслівні присудки можуть ускладнюватися частками *взьмеш та й, знай (знай собі), геть, ну, давай, хай (нехай), да, бодай як (як не), було, бути* (узгодженою з підметом-іменником чи підметом-займенником), надаючи реченню нових стилістичних значень або відтінків значень.

До ускладнених простих дієслівних присудків належать стійкі дієслівно-іменні сполуки (фразеологізми) типу *точити зуби, нагріти руки* та ін. [7, с. 208], [1, с. 82], [11, с. 290], [7, с. 37]: *Він у хату і носа не показував* (Г. Квітка-Оснoв'яненко); *А Пахрім все дрижаки їсть по холодній зорі, не маючи у віщо і одягтися* (Г. Квітка-Оснoв'яненко); *Михайле, ти і в думку собі такого не клади!* (М. Старицький); *Отут, на кладці, йому й спало на думку зібрати пісні цього села і навколишніх хуторів* (М. Стельмах). М.У. Каранська вважає, що присудки у формах фразеологізму і сталого дієслівного словосполучення не можна вважати становлять окремих вид присудка, що “відрізняється від простого і складеного дієслівного присудка” [6, с. 31]. Ми не поділяємо такої думки. Як відомо, проста, синтетична форма в граматиці – це форма, що виражає граматичне значення в межах одного речення [5, с. 26]. У нашому випадку *брати участь, точити зуби* та ін. є синтетичними формами присудка, бо їм притаманні стійкість (ступінь семантичної злитності і нерозкладності компонентів [11, с. 49]), відтворюваності (“відтворюються з постійним складом компонентів, як правило, позиційно закріплених у певній послідовності” [9, с. 170]) та семантична цілісність значень (“значення не може бути витлумачене, інтерпретоване на основі безпосереднього” [9, с. 170]) як фразеологізмам. Якщо спробувати розкласти подібні сполуки на окремі компоненти, вони втрачають семантичне значення. Хибність поділу фразеологізмів на окремі члени речення підтверджує можливість трансформувати їх у відповідне за значенням дієслово-присудок: *дрижаки їсть – мерзне, носа не показував – не з'являвся, в думку не клади – не думай, спало на думку – подумав*. Стійкі дієслівно-іменникові сполуки не можна відносити і до складених присудкових сполук, так як вони не мають ознак, притаманних аналітичним присудкам [13, с. 493].

Вигуково-дієслівні присудки мають значення раптової миттєвої дії в минулому, що виражена формою вигукового дієслова, проте варто зауважити, що такі форми надзвичайно рідко вживаються у досліджуваних текстах: *З першим променем сонячний зайчик скік на землю!* (В. Нестайко); *А дошки мали необережність вислизнути з-під нетривких ніг урядовця. От він і гуп до ями* (Голос України, 22.07.05);

Отже, синтетичні присудкові сполуки мають різне морфологічне вираження (виражаються формами дієслів у теперішньому, минулому і майбутньому часах, у формах дійсного, умовного і наказового способів, можуть ускладнюватися частками, синонімічними повторами або являти собою стійкі дієслівно-іменні сполуки), вживається з різною стилістичною метою і мають складну і не до кінця вивчену будову.

Література:

1. Бабайцева В. В. Современный русский язык: Синтаксис. Пунктуация: в 3 ч. / В. В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов. – [2-е изд.]. – М.: Просвещение, 1987. – 256 с. – Ч. 3: Синтаксис. Пунктуация. – М., 1987. – 256 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис / Іван Романович Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / Іван Романович Вихованець / АН України. Ін-т української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 224 с.
4. Дудик П. С. Стилістика української мови: [навчальний посібник] / Петро Семенович Дудик. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2005. – 368 с.
5. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення. Складні випадки аналізу: [Навч.-метод. посібник] / Ніна Лаврентіївна Іваницька. – К.: Вища шк. Головна вид-во, 1989. – 63 с.
6. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: [навчальний посібник] / Марія Устимівна Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
7. Кулик Б. М. Синтаксис: [підручник] / Борис Миколайович Кулик. – Видавництво “Радянська школа”, 1965. – 284 с.
8. Распопов И. П. Основы русской грамматики: Морфология и синтаксис / И. П. Распопов, А. М. Ломов. – Воронеж: Изд-во Ворон. ун-та, 1984. – 351 с.
9. Сучасна українська літературна мова: Підручник / [Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я. та ін.]; за ред. А. П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1993. – 366 с.
10. Сучасна українська мова: Синтаксис / за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 512 с.
11. Синтаксис простого предложения в современном русском языке: Учебник / [Лекант П. А., Гольцева Н. Г., Жуков В. П. та ін.]; под ред. П. А. Леканта. – М.: Высш. шк., 1988. – 416 с. – Ч. 2. – 1965. – 284 с.
12. Современный русский язык: [учебник] / [Белошапкова В. А., Земская Е. А., Милославский И. Г. и др]; под ред. В. А. Белошапковой. – М.: Высш. шк., 1981. – 560 с.
13. Українська мова: Енциклопедія / За ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненка. – К.: “Українська енциклопедія”, 2000. – 732 с.
14. Шкуратяна Н. Г. Сучасна українська літературна мова: [модульний курс] / Н. Г. Шкуратяна, С. В. Шевчук. – К.: Вища школа, 2007. – 823 с.
15. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К.: “Академія”, 2004. – 408 с.